

Walentyna Sobol

University of Warsaw, Poland

ORCID: 0000-0003-0484-6874

Атропология родинної пам'яті і філософія витривалості

Anthropology of Family Memory and the Philosophy of Endurance

Abstract

The article analyses the manuscript of Philip Orlik's diary (1672–1742). The Ukrainian hetman was writing it for twelve years, between 1720 and 1732. The author's focus is Orlik's autobiography. It is a very important part of the diary and is related to the exile period of his life. The diarist had given that chapter a separate title – “Pro memoria. Na cześć i chwałę Bogu w Trojcy Świętej jedynemu Amen” [“Pro Memoria. For the Glory of God in Holy Trinity United Amen”]. The purpose of the article is to investigate the anthropology of family memory in the diary as a pledge of the author's endurance. Orlik perceived the diary as an interlocutor, so there is a peculiar, emotionally sensitive link between the diary and the diarist. The diary is characterised by persuasiveness. In order to illustrate it, the author of the article provides quotations from the diary without translation. The original language of Orlik's manuscript is the Old Polish language inlaid with Latin. The diarist had put down into the diary copies of the most important letters. He wrote the letters in French and Latin. The Polish language was used exclusively in his correspondence with King Stanisław. The author analyses the autobiographical note in the context of the diary genre, defining it as a model of baroque autobiography that resonates throughout the text of the diary.

Keywords: family memory, endurance philosophy, Baroque autobiography, Philip Orlik's diary.

1.

Сьогодні вже ніхто не підважує значення особистих документів, їх ролі в розвитку гуманістичних наук. Вивчення еґо-документів не втрачає актуальності, набуває нових вимірів¹. Філіп Лежен (Philippe Lejeune) провадив щоденник – звернімо увагу, щоденник провадять, а пишуть повість – від 15 року життя, кожен нотатку дня на окремому аркуші. Сьогодні він переніс свій картковий щоденник на екран комп'ютера². Щоденник, написаний ручкою чи на комп'ютері, стає історією в часи інтернетових щоденників, так званих блогів. Блоги постали наприкінці ХХ століття (перший у 1996 в Америці, у Польщі – в 1999), але вже в 2008 блоги провадили 133 мільйони осіб на світі³. У часи, коли послуговувалися пером, таку динаміку важко було уявити. Сягнімо до джерел. Реформація пов'язувала освіту з читанням, а не писанням. І тільки після Реформації світ поволі відкрився на культуру писання: Конгреґація братів християнських шкіл у Франції почала створювати школи і навчати письма. Такі школи були відкриті для всіх – на цьому робить слушний акцент Жан Еббар (Jean Hébrard)⁴. Витоки культури написання щоденників сягають доби бароко – Франції ХVІІ століття. Об'єктом зацікавлення є власне бароковий діаріуш Пилипа Орлика – один із найбільших, поряд із щоденниками Михайла Ханенка

¹ Vide A. Nasiłowska, *Angielskie, francuskie i polskie tradycje biografistyki. Wprowadzenie do tematu*, «Teksty Drugie», nr 1, 2019, s. 41–60.

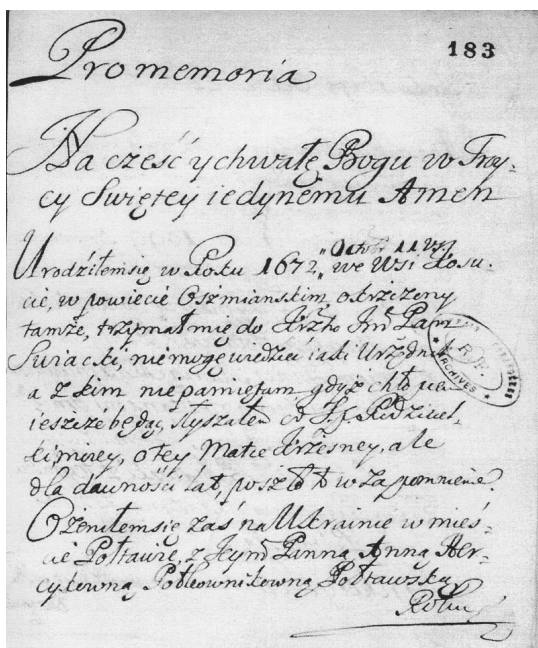
² Зробив це може тому, розмірковує Павел Родак, що екран «choć dla zwykłego piszącego śmiertelnika w zasadzie nieskończenie pojemny, tak jak pojedyncza kartka nie przeraża ogromem pustej przestrzeni do wypełnienia. Ekran komputerowy jest ograniczony i nieograniczony zarazem»; P. Rodak, *Dziennik osobisty jako praktyka piśmienna: działanie, materialność, tekst*, [w:] *Antropologia pisma. Od teorii do praktyki*, red. P. Artières, P. Rodak, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010, s. 186.

³ P. Rodak, *Pismo, knyzhka, lektura. Rozmowy*, przedmowa K. Pomian, przekład ukraińskoiu O. Herasym, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016, s. 275.

⁴ *Rozmowa III*, [w:] P. Rodak, *Pismo, knyzhka, lektura...*, s. 172.

та Якова Марковича. Гідна подиву є і змістова, і комунікаційна атмосфера рукопису Орлика. Можна говорити про своєрідне емоційно-почуттєве поле поміж діаріушем та діаристом, тому твір має особливий різновид персвазії. Саме тому розшифровані з рукопису цитати будуть подані в статті без перекладу. Мова оригіналу – старопольська мова Орлика інкрустована латиною. Автор вписує в щоденник копії найбільш важливих листів. Листи писав французькою та латиною – винятком є лист короля Станіслава до Орлика і так само польською – листи Орлика до короля.

Метою статті є заглиблення в антропологію родинної пам'яті в діаріуші Пилипа Орлика як запоруки витривалості автора. Простежимо її у вимірі індивідуальної магії, яка еманує від тих нотаток, які стосуються родини – дружини, восьми дітей, трьох онуків гетьмана. Це розділ *Pro memoria. Na cześć i chwałę Bogu w Trojcy Świętej jedynemu Amen.*

У наявності цієї магії переконав досвід: спершу вдалося прочитати копію анонімних палеографів, факсиміле, і тільки в 2012 авторка статті мала щастя працювати з рукописом у Міністерстві Закордонних справ Франції. Сила, яка всупереч усім випробуванням еманує з рукопису, є виявом постави автора, яку відчитуємо як притаманну йому філософію витривалості. Простежимо її еволюцію на прикладі рукопису щоденника з років 1724, 1725, 1726, 1730 років. У цитатах дотримуємося відповідності з рукописом, а також інструкції щодо роботи з текстами⁵, яка до сьогодні є обов'язковою для науковців, які готують давній текст до друку.

Методологія. Французький науковець Лежен кваліфікує щоденник як феномен ідентифікації, наголошує на осмисленні, а водночас оприлюдненні ідентичності самим автором. Дослідник, за переконанням Лежена, повинен «уміти контролювати передусім феномен ідентифікації...»⁶. Засигналізуємо тут антропологічний вимір отого «заклинання себе, свого життя» Орликом у записах, які позначені автентичним відчуттям голови родини, органічно притаманною йому відповідальністю за неї. Особливий тон, сказати б ліризм – як свідчать численні записи про близьких і рідних – зумовлений розлукою з родиною і марними сподіваннями на те, щоб зібрати її воедино. При цьому відштовхуємося від засади, що «антропологія – це не тільки певний дослідницький метод, але й каталог проблем, питань, сумнівів»⁷, як наголосив Даніель Фабр (Daniel Fabre), знаний автор праць про магічну силу письма і книжки в традиційних суспільствах.

З рукописного оригіналу виразніше відчувається не тільки настрої діариста, а його плани, мрії, інтенції, внутрішній світ, який можна визначити як «індивідуальну магію». Автором цієї вдалої кваліфікації особистого документа є Павло Родак: в одній із розмов польський учений запитав французького колегу

⁵ *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, red. K. Lepszy, Ossolineum, Wrocław 1953, s. 76.

⁶ *Rozmowa V*, [w:] P. Rodak, *Pysmo, knyzhka, lektura...*, s. 259.

⁷ *Rozmowa IV*, [w:] P. Rodak, *Pysmo, knyzhka, lektura...*, s. 213.

Лежена: «А чи ми не можемо писати для того, щоб робити те, про що пишемо, а радше робити щось за допомогою слів. Це був би специфічний різновид **перформативного вживання** [жирний шрифт мій. – В. С.] слова або свого роду “індивідуальної магії” – заклинання себе, свого життя за допомогою писаних слів»⁸. Мистецтво слова як перформанс – цю проблему ставить услід за Родаком і Ричард Бауман, досліджуючи ситуацію, коли перформанс «*staje się czynnikiem konstytuującym* [підкреслено автором Бауманом. – В. С.] *dziedzinę sztuki słowa jako komunikacji mówionej*»⁹. Найважливішою, отже, бачиться перспектива відчитувати щоденник як діяння словом¹⁰. Стало практикою і одне із головних відкриттів руху «Анналів»: співпрацю, сягання до методів інших суспільних наук: Жак Ле Гофф (Jaques Le Goff) говорячи про істориків, підкреслює, що ця вимога має джерело в русі «Анналів», вона зобов'язує науковців. Історія, переконує вчений, мусить бути мультидисциплінарною¹¹. Важливі і поправки вченого: сьогодні наука ставить наголос не на економіці, мовознавстві чи соціології, а якраз на етнології та антропології, а тому, переконує Ле Гофф, стало модним таке означення, як «історична антропологія»¹². Результатом тривалих розмов Павла Родака з визнаними дослідниками щоденників у 2009 стала книжка *Pismo, książka, lektura. Rozmowy: Le Goff, Chartie, Hébrard, Fabre, Lejeune*¹³. Щоденник як дія

⁸ P. Rodak, *Pismo, knyzhka, lektura...*, s. 275.

⁹ R. Bauman, *Sztuka słowa jako performance*, [w:] *Antropologia twórczości słownej. Zagadnienia i wybór tekstów*, oprac. K. Hagmajer-Kwiatkiewicz, A. Karpowicz, J. Kowalska-Leder, wstęp i red. A. Karpowicz, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012, s. 106.

¹⁰ Підтвердження можемо віднайти як в давніх часах так і сучасних, пор. K. Jakubowska-Krawczyk, *Dzienniki czasu rewolucji godności*, «Slavia Orientalis», t. LXVI, nr 3, 2017, s. 495–504.

¹¹ *Rozmowa I*, [w:] P. Rodak, *Pismo, knyzhka, lektura...*, s. 27.

¹² *Ibidem*, s. 28.

¹³ P. Rodak, *Pismo, książka, lektura. Rozmowy: Le Goff, Chartie, Hébrard, Fabre, Lejeune*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009. Переклад книжки українською видано в 2016.

словом¹⁴ – таку проблему дослідник увиразнив (за рік після виходу названої вище книжки польською) – у синтезі *Dziennik osobisty jak praktyka pisemna: działanie, materialność, tekst*¹⁵. У цій праці 2010 Родак виєкспонує три головні теоретичні пропозиції, які – за сформованим у ході розмов з *Ле Гоффом, Шартъє, Ебраром, Фабр і Леженом* переконанням – можуть становити методологічну базу – «dla projektowanego tu sposobu ujmowania dzienników, w tym dzienników pisarzy. Są to: historia kultury jako historia semioforów, antropologia słowa oraz krytyka genetyczna»¹⁶. Поняття семіофорів увів Кшиштоф Пом'ян, воно обіймає широку і різнорідну категорію речей, які функціонують як носії значень. *Historia kultury, historia semioforów* – цей матеріал Пом'яна з його знаної книжки *Historia. Nauka wobec pamięci* сьогодні активно передруковується, в т.ч. у виданні *Antropologia pamięci*¹⁷. Антропологія слова, підкреслює Родак, видобуває медіальну постать слів, в істотний спосіб окреслює їх функції і значення: оральність, писемність, друк, електронне слово.

2.

Писемне слово Орлика в діаріуші (1720–1731) – то скоропис XVIII століття. На рукописному щоденниковому слові – в його офіційних листах, які автор копіює в діаріуші (окрім зашифрованих, «написаних цифрами») також позначається його добрий вишкіл. У єзуїтському колегіумі в Вільно, де спершу студіював Орлик, а згодом у Києво-Могилянській академії, вінцем освіти

¹⁴ Родак підкреслює, „aby zrozumieć znaczenie, musimy raczej zbadać dynamikę słów, a nie ich czysto intelektualną funkcję”; P. Rodak, *Dziennik osobisty...*, s. 180.

¹⁵ P. Rodak, *Dziennik osobisty...*, s. 175–192.

¹⁶ Ibidem, s. 179.

¹⁷ *Antropologia pamięci. Zagadnienia i wybór tekstów*, oprac. R. Chymkowski, P. Dobrosielski, P. Majewski, M. Napiórkowski, P. Rodak, R. Sulima, wstęp i red. P. Majewski, M. Napiórkowski, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2018, s. 108–113.

була наука риторики. В обох закладах було фахове навчання риторики, яке спонукало Орлика до поетичних вправ та ведення особистих нотаток. Окремо варто дослідити пласт нотаток, які оприявнюють нам *Dei gratia*, з Божої ласки Орлика як ученого. Це бачимо і в тому, як він описує відвідані міста, фортеці, бібліотеки (1720–1723 роки). А згодом, зісланий у Салоніки, живе прочитаними книжками, шукає собі нових лектур, робить переклади, радіє можливості здобути до читання і перекладацької праці книжки, словники, газети (найкращі були вже тоді голландські, а ще були французькі, англійські) – кораблі хоча й із запізненням, але доставляли пресу до Салонік. Володіючи європейськими мовами, обдарований Орлик належав до суспільного класу з високим рівнем освіти – властиво такого, який за кваліфікацією Жана Ебрара (Jean Hébrard) має «ментальну бібліотеку як культурний капітал»¹⁸. Читацьким зацікавленням Орлика, його бібліотеці була присвячена окрема стаття¹⁹. Вплив освіти бачимо не тільки в латиномовній Конституції Орлика 1710 року, не лише в польськомовних панегіриках, а й у його унікальному его-документі. Він провадив його упродовж 12 років, трактуючи нотатник як сповірника. Писання щоденника для старшого гетьмана, і то виразно відчувається, мало терапевтичну функцію, допомагало компенсувати стан тривоги, апатії, «нестерпної легкості буття». У турецькій провінції перебував у напівув'язненні. Борис Крупницький пише, що в його особі Порто мала закладника-емігранта, яким вона «могла спекулювати в переговорах із чужоземними державами»²⁰.

Потерпаючи від розлуки з родиною, радів кожному гостеві, Найбільшу втіху приносить інтелектуальне спілкування («дискуси») із консулами – французьким та англійським. Французький

¹⁸ *Rozmowa III*, [w:] P. Rodak, *Pysmo, knyzhka, lektura...*, s. 191.

¹⁹ V. Sobol, *Sztrykhy do postati Pylypa Orlyka (na pidstavi yoho diariusha)*, [w:] *Pylyp Orlyk. Zhyttia, polityka, teksty. Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferencii «Ad fontes» do 300-richcha Benderskoi konstytutsii 1710 roku*, Vydavnytstvo «NaUKMA», Kyiv 2011, s. 61–74.

²⁰ B. Krupnytskyi, *Hetman Pylyp Orlyk*, Vydavnytstvo «Dnipro», Kyiv 1991, s. 52.

консул Бланк перший віншує Орлика з отриманням листа від короля Станіслава, написаного до гетьмана 19 лютого 1726 – Орлик копіює і лист короля, і свою відповідь йому. Всі роки Орлик живе сподіванням, що повернеться до родини. Поступове згасання надії, її еволюція у відчай проступає чи не найвиразніше якраз у нотатках про дружину, яку щиро любив²¹. Власне, дружині Анні Герцик Орлик найчастіше замовляє служби Божі за її здоров'я. У день 26-ліття шлюбу (виповнився 23 жовтня) і в 1724, і в 1726-му, замовляє служби в кількох салоніцьких цеквах і дякує Всевишньому за щастя. А в день її покровительки святої Анни 14 лютого 1726 Орлик занотовує:

We czwartek w dzień Pantonki najmilszey moiey małzonki, świętey Anny Prorokini naiowszy dwie swiete litugrie za Jey zdrowie, wysłuchałem z nich iedney u S[więtego] Antonie[go], y odprowilem ten dzień in **amaritudone et maerore cordis** [в гіркій скорботі серця. – В. С.] bez żadney ochoty y zaproszenia ludziew na uczte²².

Приватні, зрідка навіть інтимні фрагменти в діарії контрастують зі вставленими до щоденника – «для пам'яті» численними його листами. Так само «для пам'яті» (*Pro memoria*) Орлик титулує один із найбільш стислих підрозділів: *Pro memoria. Na cześć i chwałę Bogu w Trojcy Świętej jedynemu Amen*.

Віднаходимо його в другій частині діаріуша, так званий невільницькій, коли туга за дітьми, дружиною власне й спонукає його на шести рукописних сторінках закарбувати найдорожче: воно тримає його в скрутні часи і дає сил. Цю розповідь-вставку

²¹ Vide W. Sobol, *Piękno listów miłosnych staropolskich i staroukraińskich (Jana Sobieskiego i Filipa Orlika)*, [w:] *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. 6: *Stulecia XVI–XIX. Nowa perspektywa historyczna i językowa*, red. P. Borek, M. Olma, Collegium Columbinum, Kraków 2015, s. 121–128; W. Sobol, *Dyskurs życia prywatnego w „Diariuszu podróżnym” Filipa Orlika (ujęcie komparatystyczne)*, [w:] *Memuarystyka w dawnej Polsce*, red. P. Borek, D. Chemperek, A. Nowicka-Struska, Collegium Columbinum, Kraków 2016, s. 161–167.

²² P. Orlyk, *Diariusz podroznij jakyj w imja Troici najswiatyszoi rozpoczatyj w roku 1720 zownia dnia 10*, t. 3, «Tempora», Kyiv 2013, s. 31.

у тексті за 1724 рік можна кваліфікувати як зразок барокової автобіографії. Незважаючи на її позірну стислість, а це тільки шість рукописних сторінок, ця інформація відлунує в усьому тексті по-бароковому багатовимірно і так часто, як згадуватиме Орлик дружину, дітей, онуків, найближче оточення. Про себе самого тут дає дві інформації, коли народився і одружився, інші нотатки – про вісьмох дітей у щасливому подружжі з Анною Герцик. Отже, випробування випали на долю цілої родини, їх відлуння мають місце і тут. Співвіднесемо короткі записи в *Pro memoria* – із перспективою в часі. Як переконуємося, запис про народження кожного з дітей має відмінну тональність: у 1724 році ці нотатки робить 52-літній Орлик, який поновлює в пам'яті, чи був присутній при народженні дітей, а коли був, то вони приходили на світ, зазначає, «na łonie moim», як сини Якуб, Міхал, доньки Варвара і Катерина. Зауважмо, що причиною відсутності батька при народженні інших його дітей були справи державної ваги. Отож, найбільш спокійним, не обтяженим історичним контекстом є хіба єдиний запис, про первістка-доньку Анастасію (тут і далі зберігаємо точність з рукописом діаріуша).

Anastazia Theodora Corka moja pirworodna urodzała się na Łonie moim w Połtawie, z niedzieli na poniedziałek, w nocy, o godzinie czwartej Roku 1699 Nowembra 6. Odrodziłam się zaś przez Krzest Święty eiusdem 9. Trzymała do Krztu J[iego] m[ość] Pan Hrehory Hercyk szwagier moy, z Jeym[ością] Panią Maximiczowną siostrą swoją rodzoną, y J[ego] m[ość] Pan Lewenec Assaul na ten czas, a potem Połkownik Połtawski, z Jey m[ością] Panią Paraskewą Iskrzyną Połkownikową Połtawską²³.

Анастасія Орликівна (6.11.1699–1728, місто Кіль), дружина генерала Стенфліхта, померла у віці 29 років, залишивши двох синів – 4-річного Кароля і 2-річного Пилипа²⁴. Нічого невідомо

²³ P. Orlyk, *Diariusz podróznij jakyj w imja Troici najswiatieszoi rozpoczatyj w roku 1720 zowtnia dnia 10*, t. 2, «Tempora», Kyiv 2013, s. 366.

²⁴ Крупницький наголошує, що Пилип Стенфлік 50-х роках XVIII століття був старшиною в полку свого дядька Григорія Орлика і працював у дипломатії на користь України, їздив до Стокгольму «yak poserednyk u farntsuzko-

про донечку, про яку (як онуку) свідчить радісна нотатка Орлика від 1726-го.

У часі народження сина Григорія (1702–1759), похресника Мазепи, майбутнього фельдмаршала Людовіка XV і гордості Франції, нотатка вже інша, Орлик був відряджений у справах до Свірська:

Hrehory Piotr syn mój urodził się w Baturynie w nocy ze szrody na czwartek 1702 roku 20 Nowembra VS bez bytności mojej kiedym był ordynowany na Comissią do Swirski. Okrzczoney powrotem moim tegoż roku 21 Decembra. Trzymali go do Krztu s[więtej] p[anięci] J[ego] W[ielebność] J[ego] M[ość] Pan Jan Mazepa Hetman Wojsk Zaporozkich, Kawaler s[więtego] Andrzeja Apostoła, z J[iey] M[ością] Panią Lubowią Koczubeiową Sędzią Generalną²⁵.

Через шість років після цього запису, в 1730-му, Григорій прибуде до батька в Салоніки, зустрічі батька з сином у травні 1730 присвячена моя окрема розвідка²⁶. Виконуючи таємну дипломатичну місію, Григорій не матиме права виявити свого правдивого імені, і невтішний батько не зможе зважитися зрадити таємницю, аби похвалитися перед приятелями, що 28-річний капітан є його сином. Дві наступні стислі інформації – про народження доньки Варвари і сина Михайла (єдиний з дітей був із гетьманом у Салоніках) привідкривають «батуринську» сторінку в історії України:

Michał syn mój urodził się w Baturynie w nocy ze szrody na czwartek o godzinie trzeciej 1704 roku 29 July. Okrzczoney w tymże roku 30 Septembra, miał go trzymać do Krztu s[więtej] p[anięci] J[ego] W[ielebność] J[ego] M[ość] Pan Hetman Mazepa z J[ey] M[ością] Panią Załęską Połkownikową Łubeńską, za powrotem z Campanii, którąśmy na ten czas mieli, ale kiedy był in periculo śmierci tenże Syn mój, okrzczono go w niebytności moiej, ktore[go]

-shvedskykh peremovynakh shchodo kozackykh prav»; B. Krupnycky, op. cit., s. 70.

²⁵ P. Orlyk, *Diariusz podroznij...*, t. 2, s. 366–367.

²⁶ Vide V. Sobol, *Frahment dyplomatii batka i syna Orlykiv*, [w:] *Symbolae in honorem Stefan Kozak*, Wydawnictwo «Tyrsa», Warszawa 2007, s. 111–121.

trzymali do Krztu J[ego] M[ość] Pan Jan Czernisz teraz Sędzia Generalny Wojsk Zaporozkich z J[iey] M[ością] Panią Tatianą Sawiczową, Pisarową Generalną. Urodził się na Łonie moim²⁷.

У наведеній вище нотатці важлива також згадка про військову кампанію, в якій був батько, коли народився другий син Михайло (Міхал) – так антропологія війни вплітається в автобіографію.

Barbara Corka moia urodziła się w Baturynie na Łonie moim, w niedziele o godzinie jedynastej 1707 roku 7 xbris [decembris] VS. Okrzczone 1708 roku 4 Januarius, trzymał ją do Krztu s[więtej] p[amięci] J[ego] W[ielebność] J[ego] M[ość] Pan Hetman Mazepa z J[iey] M[ością] Panią Anną Obidowską, Stolnikową i Połkownikową Nizynską²⁸.

Найбільш резонансним – упродовж усього тексту – є запис про передчасно померлого сина Якуба, жаль за яким проходить кризь увесь діаріуш. Щороку в день народження і в день смерті сина Орлик замовляє служби за душу Якуба, який був щедро обдарований багатьма талантами і чеснотами:

Jakub syn mój urodził się za urzędu mojego w Państwie Tureckim na Łonie moim w Benderze w nocy z poniedziałka na wtorek o godzinie 12. 1711 roku 23 Oktobres VS. Okrzczoney eiuodem 25. Trzymał go Krztu Król nieboszczyk Szwedski Carolus XII J[ey] M[ością] Panią Anną Woynarowską. Ale na nieznośny y nieskończony do zgonu życia me[go] żal umarł w Wrocławiu w Kosciele o[ycow] Jezuitow 1721 roku VS. 4 May y tamże w Kościele s[więtego] Jakuba przedmieściu pogrzebiony²⁹.

Доля доньок – Варвари, Марти, Марини-Анни незнана, відомо лише, що одна з них була з матір'ю Анною Герцик у Станіславові в 1747, вже по смерті Орлика в Яссах у 1742-му. Гідний поваги шляхетний чин Варвари, яка після смерті в 1728 році старшої сестри Анастасії замінила осиротілим племінникам Карлові та Пилипові – матір.

²⁷ P. Orlyk, *Diariusz podroznij...*, t. 2, s. 367–368.

²⁸ Ibidem, s. 368.

²⁹ Ibidem.

Народження доньки Марти припало вже на роки еміграції:

Martha Corka moia urodziła się w Benderze z poniedziałka na wtorek w nocy o godzinie 2. Anno 1713. Junij 5. Okrzczone eusdem Junij 10. Trzymał ją do Krztu Król Stanisław, xdze J[ego] M[ość] Michał Korybuth Wiszniowiecki Kanclerz teraz Wielki W[ielkiego] K[sięstwa] L[itewskiego] y J[ego] M[ość] Pan Jozef Potocki Woiewoda Kijowski, z Corką moią Anastazią i z J[ey] M[ościa] Panią Woynarowską³⁰.

Народження двох наймолодших дітей, доньок Марини-Анни і Катерини випало також на складні роки в долі родини Орлика-емігранта. Останній запис сповнений гіркоти, був зроблений, як уже зазначалося, в 1724 році, коли не було в живих ані найбільш обдарованого сина Якуба, ані немовляти Катерини. Згорьований батько молиться, аби та кохана пара служила в небі Богові.

Marina Anna curka moia urodziła się na Insule Gugiey, podczas same[go] obleżenia, od Krolow Dunskie[go] i Pruskie[go] Stransundu, przy wsi Alteferre, w dworze nazwanym Gralszerhoff, w roku 1715 octobr[is] 18 w nocy o godzinie 10 z Srzody na Czwartek. Okrzczone tamże eodem 28. Trzymał ją do krztu w osobie Krola J[ego] M[ości] Stanisława J[ego] M[ość] Pan Generał Ponia-towski, teraz Podskarbi wielki WKL W[ielkiego] K[sięstwa] L[itewskiego], a w osobie Krolewny J[ey] M[ości] teraz Krolowej Szwedzkiej Ulriki Eleonory J[ey] M[ość] Pani Grafowa Röinszeldowa Feldmarszalkowa Szwedzka³¹.

Katarzyna Corka moia urodziła się w Skaniey, w Krolestwie Szwedzkim w mie-scie Christianstadzie roku 1718 Nowembra 5 VS. we Szrodę o godzinie 3 popo-łudniu. Okrzczone eusdem 13. Trzymali ią do Krztu I[ch] M[ości] Panowie Generał y Gubernator Skaniey Härdh, Generał Leutenat Albedell, Połkownik y Commendant Christianstadski Feiltz, z wielu Damami. Ale mi nie długo żyła, gdyż ad parandam viam do nieba bratu swe[mu] najmilsze[mu] Jakubowi umarła w roku przyszyłym 1719. Niech tedy ta kochana para służy w niebie Bogu³².

Як переконаємося, навіть у стислих записах – повне небез-пек минуле молодого Орлика. Старший Орлик дочекався трьох

³⁰ Ibidem, s. 369.

³¹ Ibidem, s. 369–370.

³² Ibidem, s. 370.

онуків, але не мав жодної змоги їх побачити. Про народження першого онука Кароля гетьман дізнається з листа Григорія 25 жовтня 1724 року, син повідомив:

Że Nastasia moja kochana Corka pierworodna już rok minoł, iak małżeński związek zawarła z Panem Stenflihtem Generałem, y Pan Bog ich z wielkie[go] miłosierdzia swe[go] obdarzył Synem a mnie Wnukiem, który nazywa Carol Gustaw, który niech na chwałę Je[go] Świętą szczęśliwie rośnie³³.

Із великим запізненням, аж у березні 1726 року, Орлик отримує кілька листів, у тому числі й лист від доньки Анастасії (написаного в жовтні минулого 1725 року), з якого довідується про утішну новину, народження другого онука, названого на честь діда Пилипом:

Co od Familiey moiey, to nic tak pociesznieysze[go] nie mogłem mieć na całe życie moje, iako tą wiadomość, że Corka moja starsza Generałowa Sztenlichtowa powiła mi już to drugiego Wnuczka od Imienia me[go] Filipa, a tak chwala Bogu już tu dwóch mam wnukow pierwsze[go] Carola Gustaffa a drugiego Filipa. Żona moja z Krakowa ziachała tam do Gory gdzie Corka moja z mężem swoim zostaje w maiętności Pana Węgierskie[go], siedem mil od Wroclawia zkąd y listy do mnie pisała 26 Octobra w roku pszeszłym 1725. Pierwsze zaś listy były pisane z Krakowa 18 Aprila także w roku pszeszłym, a te wszystkie teraz razem doszły mię. Nie wiem tedy, gdzie tak długo były utrzymane, a pono w Stambule we Dworze J[ego]m[ości] Pana Ambassadora Angielskie[go], bo mi one teraz dopiero J[ego]m[ość] Pan Capitan des Cloirs tam przy boku J[ego]m[ości] Pana zostaiący przysłał³⁴.

1726 рік в долі Орлика видається ласкавішим за інші. У день народження доньки Марисеньки він замовляє службу Божу за її здоров'я і в той же день отримує лист від дружини з новою про народження третього онучатка, цього разу Анастасія народила дівчинку:

We wtorek na s[więtego] Łukasza w dzień narodenia kochaney moiey Corki Marysienki wysłuchałem za iey zdrowie Służby Bożej naiętey ode mnie w Cerkwi

³³ Ibidem, s. 685–686.

³⁴ P. Orlyk, *Diariusz podoroznij...*, t. 3, s. 71–72.

S[więtego] Męczennika Theodora. A kiedym powrocił po Nabozenstwie, właśnie iakby w połgodzinę odebrałem listy od mией наймилшей Małżonki z Krakowa [...], z ktorych informowałem się że chwała Bogu Naywyższe[mu] cała familia moia zdrowa, że Corka moia наймилша Anastazia Stenflikowa Generałowa Marty 22 w tym roku Corkę sobie a mnie wnuczkę powiła, y już z błogosłowieństwa y miłosierdzia Bozskie[go] dwóch mam wnukow a trzecią wnuczkę, ktorzy niech chwałę Bozską szcześnie rosną, a nam na pociechę. [...] Píše także żona moia наймилша, abym pewien był, że za instancją xz[ię]cia J[ego] m[ości] Holsztynskie[go] będę panować na mieyscu te[go], ktory Hrehore[go] syna nasze[go] do Krztu trzymał, co chciała pono sekretnie wyrazić, a ten iest w samey rzeczy nieborczyk Mazepa ale ia barzo o tym wątpię, gdyż pono in perpetuum officium y władze Hetmańską na Ukrainie zniesiono. O czym iednak będę czekać na pewnieyszą wiadomość od Pana Stenflichta³⁵.

3.

Курціус (Ernst Robert Curtius) пише про топонім розкішного місця – *locus amoenus*: «Епіка філозофічна schyłку XII w. włączyła *locus amoenus* do swego zasobu i rozwinęła go w różne postaci obrazu raju ziemskiego»³⁶. Місцем розкоші – в уяві зісланого до провінційних Салонік гетьмана постає Ізуграл, що означає «самонамальований»: на Афоні образ святого Юрія небаченою рукою був намальований, «під іменем його церква заснована і монастир називається на честь того образу Ізуграл». Виїзд до лікувальних джерел увічнить власним малюнком, який нагадує топографічну карту і видає в авторові правдивого вченого. А в спільній з митрополитом мандрівці до села Хортячи милуватиметься замком Єдикула, що означає «сім веж». І даруватиме приятелям упольованих куріпок та зайців.

Домінує в діарії, однак, пам'ять про лихоліття, епідемії, війни. Тут можна говорити про специфіку записів, пов'язаних із воєнним досвідом самого гетьмана Орлика. Адже ж у 1711 він робив спробу відвоювати Україну. Йдеться про винятковість ситуації,

³⁵ Ibidem, s. 213–214.

³⁶ E.R. Curtius, *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, tłum. i oprac. A. Borowski, Universitas, Kraków 1997, s. 204.

пов'язаної зі станом тривоги, перебуванням у пограничній ситуації поміж життям і смертю³⁷. Поміж життям і смертю перебуває Орлик, коли вже в січні 1724 року в Салоніках починається чума, а турецький мула не відпускає гетьмана з міста – аж до часу заступництва – поручительства з боку сильного приятеля і... хабаря. У 1726-му епідемія досягає інших міст, Смірни, Стамбула, а в грудні 1726 знову вибухає в Салоніках. Порівняймо нотатки 1724 і 1726 років:

1724. W sobotę umarła na powietrze Coreczka Krzesna Michała [син Орлик – B. C.] Barbara, ktorey Brat wczora także na też powietrze umarł, y pogrzebiony iest. Panie Boże nasz zachoway nas w całości od tey zarazy, y wyprowadź nas z tey ziemi, dla Wielkie[go] miłosierdzia twego³⁸.

1726. We szrodę około Kondyi był u mnie xdz Superior y komunikował mi list do siebie pisany z Stambułu, od xdza Superiora tamteysze[go] w ktorym oznaymuie mu że powietrze srogie, iakie rzadko przed tym bywało w Stabule grassuie, tak dalece że po 1500 y więcej każdego dnia z miasta umarłych wynoszą...³⁹

1726. ...dano mi znać że blisko bramy tu nayblizszey od moiey gospody w iednym domu dwie dziewczki Bułgarki na powietrze umarły, co mię bardzo poalterowało. Panie Boże zachoway nas y uchoń od tey swoiey srogiey plagi y wyprowadź nas iak nayprędzej z tego tu kraju⁴⁰.

Гетерогенність нотаток Орлика переконує, настільки важливою є індивідуалізація підходу до його слова, розуміння змінних обставин, ситуації, в якій перебував Орлик. Можна говорити про існування кількох паралельних світів письма⁴¹. Тут всього більш ніж досить, і прото-автобіографія, і побут, і лікування (цікаві назви тогочасних ліків «сrucel», «laxatiwum», «kryster»),

³⁷ Ебрар (Hébrard) наводить факт: під час першої світової війни 1914 року у Франції між фронтом і тилами щодня був обмін чотирма мільйонами листів; *Rozmowa III*, [w:] P. Rodak, *Pysmo, knyzhka, lektura...*, s. 176.

³⁸ P. Orlyk, *Diariusz podrozoznij...*, t. 2, s. 414–415.

³⁹ Ibidem, t. 3, s. 165.

⁴⁰ Ibidem, s. 277.

⁴¹ На існування паралельних світів у щоденниках звернув увагу Фабр; *Rozmowa IV*, [w:] P. Rodak, *Pysmo, knyzhka, lektura...*, s. 220–221.

які радить гетьманові лікар), і бюрократичні засади Турції, і забобонні релігійні звичаї Греків, і полювання. Але насамперед невтомний пошук цінних книжок до читання. У діарії *sylvae rerum* контрастно поєднуються сухі нотатки і розлогі описи, лірична сповідальність з епістолярним щедрим доробком автора (правдоподібним є користування реєстром топосів притаманних епістолярію, як того навчали у курсі риторики). Документ Орлика має і періодичні записи, і відступи від них, коли автор вставляє численні документи – листи, рахунки, нотатки про тайн (скромне утримання, якого ледь вистачало, а частіше ні). На тлі цих наративних світів його біографічна перлина *Pro memoria. Na cześć i chwałę Bogu w Trojcy Świętej jedynemu Amen* є виняткова. Це джерело витривалості Орлика, глибоко особистих спогадів і переживань, віри у власну особливу місію. «Щоденні записи можуть заповнити, поглинути чиєсь життя, стати носієм особистості, місцем переміни пишучого суб'єкта, і в цьому сенсі стати його **твором**»,⁴² – так Родакові в розмові ствердив Даніель Фабр. Діаріуш Орлика посвідчує, що щоденність не зневолює, не поглинає його автора, бо ж той знаходить в собі дивовижну енергію писати і писати до сильних світу – Даніель Бовуа не випадково порівнює Орлика з павучком... Домінує антропологія пам'яті Орлика – в його автобіографічних вставках, а навіть в зрозумінні, що, на жаль, все те відбувається в Україні (гетьман дізнається від монахів та з газет), що, констатує діарист, йому «небіжчик Мазепа пророкував». Діаріуш став для його автора своєрідною філософією витривалості і сили духу. У ньому відчутною є шляхетна амбіція Орлика, аби хтось прочитав написане. Як знаємо, дякуючи синові Григорієві, прочитав Вольтер.

References

Antropologia pamięci. Zagadnienia i wybór tekstów, oprac. R. Chymkowski, P. Dobrosielski, P. Majewski, M. Napiórkowski, P. Rodak, R. Sulima, wstęp

⁴² Ibidem, s. 225.

- i red. P. Majewski, M. Napiórkowski, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2018.
- Bauman R., *Sztuka słowa jako performance*, [w:] *Antropologia twórczości słownej. Zagadnienia i wybór tekstów*, oprac. K. Hagmajer-Kwiatek, A. Karpowicz, J. Kowalska-Leder, wstęp i red. A. Karpowicz, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012, s. 105–111.
- Curtius E.R., *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, tłum. i oprac. A. Borowski, Universitas, Kraków 1997.
- Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, red. K. Lepszy, Ossolineum, Wrocław 1953.
- Jakubowska-Krawczyk K., *Dzienniki czasu rewolucji godności*, «Slavia Orientalis», t. LXVI, nr 3, 2017, s. 495–504.
- Krupnytskyi B., *Hetman Pylyp Orlyk (1672–1742). Ohlad joho politycznoi dijalnosti*, Український Науковий Інститут, Warszawa 1937.
- Krupnytskyi B., *Hetman Pylyp Orlyk*, Wydawnictwo «Dnipro», Kyiv 1991.
- Nasiłowska A., *Angielskie, francuskie i polskie tradycje biografistyki. Wprowadzenie do tematu*, «Teksty Drugie», nr 1, 2019, s. 41–60.
- Orlyk P., *Diariusz podorożnij jakyj w imja Troici najswiatiszoj rozpoczatyj w roku 1720 zowtnia dnia 10*, «Tempora», Kyiv 2013, t. 2–3.
- Rodak P., *Pismo, książka, lektura. Rozmowy: Le Goff, Chartie, Hébrard, Fabre, Lejeune*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009.
- Rodak P., *Dziennik osobisty jako praktyka piśmienna: działanie, materialność, tekst*, [w:] *Antropologia pisma. Od teorii do praktyki*, red. P. Artières, P. Rodak, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010, s. 175–192.
- Rodak P., *Pysmo, knyzhka, lektura. Rozmowy, peredmova K. Pomian, pereklad ukrainskoju O. Herasym*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016.
- Sobol V., *Frahment dyplomatii batka i syna Orlykiv*, [w:] *Symbolae in honorem Stefan Kozak*, wydawnictwo «Tysa», Warszawa 2007, s. 111–121.
- Sobol V., *Shtrykhy do postati Pylypa Orlyka (na pidstavi yoho diariusha)*, [w:] *Pylyp Orlyk. Zhyttia, polityka, teksty. Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferencii «Ad fontes» do 300-richchia Benderskoi konstytutsii 1710 roku*, Wydawnictwo «NaUKMA», Kyiv 2011, s. 61–74.
- Sobol W., *Piękno listów miłosnych staropolskich i staroukraińskich (Jana Sobieskiego i Filipa Orlika)*, [w:] *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. 6: *Stulecia XVI–XIX. Nowa perspektywa historyczna i językowa*, red. P. Borek, M. Olma, Collegium Columbinum, Kraków 2015, s. 121–128.
- Sobol W., *Dyskurs życia prywatnego w „Diariuszu podróżnym” Filipa Orlika (ujęcie komparatystyczne)*, [w:] *Memuarystyka w dawnej Polsce*, red. P. Borek, D. Chemperek, A. Nowicka-Struska, Collegium Columbinum, Kraków 2016, s. 161–167.